

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Historické vědy – pomocné vědy historické

Teze disertační práce

Hranice a hraničení ve středověké střední Evropě

Borders and their delineating in medieval Central Europe

Školitelka: Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc.

Předkládaná disertační práce se zabývá hranicí jako geografickým fenoménem ve středověké střední Evropě. Hledá odpověď na otázky, co je hranice, proč a jak vznikla a jak se vyvíjelo její chápání. Zabývá se způsoby vymezení prostoru, hraničními znaky a rituály. Zkoumá průběh a pojetí hranic především ve střední Evropě ve středověku, ale přihlíží také k situaci ve starší i v novější době. Věnuje se zemským hranicím Čech a Moravy, ale i hraničení uvnitř českých zemí ve srovnání s obdobnými příklady ze střední Evropy. Práce je založena na vyhodnocení písemných i hmotných pramenů k hranicím a spojuje v sobě metody a postupy více vědních oborů: vychází z výsledků archeologických, právně historických, sídelně historických, historicko-geografických, obecně historických i pomocně-vědných studií a výzkumů.

Co je hranice

Pojem hranice je mnohovýznamový. V abstraktní rovině ohlašuje rozhraní či extrém (hranice mezi názory, hranice možností), v konkrétním historicko-geografickém smyslu se chápe jako mez dělící určitá území, ať už majetky, parcely, sídliště nebo státy.

Hranici může tvořit různě široký pás země, zpravidla neobdělávaný, hospodářsky nevyužívaný a neosídlený (či jen řídko osídlený), může ji tvořit i pomyslná čára spojující určité body na ní ležící. V prvním případě se užívá termínu pásová hranice, ve druhém lineární. Oba zmíněné typy mohou existovat současně; nelze tvrdit, že by jeden byl starší, i když lze nalézt případy, kdy se z pásové hranice vytvoří lineární.

Motivy hraničení

Důvodem k vymezení vlastního od cizího bývala ochrana majetku, a to jak magickými rituály a symbolickým, posvátným a právním vymezením domu, parcely či sídliště, tak praktickým vymezením žlábkem či plotem okolo majetku či příkopem a valem nebo opět plotem či palisádou, křovinami. I jednoduchý proutěný proplétaný plot zaručoval ochranu majetku před lesní zvěří a šelmami, zároveň bránil útěku hospodářských zvířat. Plot sice nepředstavuje silnou fortifikaci z vojenského hlediska,

je však jasným právním oddělením vlastního, bezpečného světa uvnitř od vnějšího nebezpečného. Překonání takovéto hranice jinudy než bránou je jejím porušením.¹

Starší osídlení si lze modelově představit jako komory od sebe navzájem oddělené „pustinami“ (lesy, bažinami). Nutnost přesnějšího vymezení vyvstávala až při přiblížení či setkání sousedů. Postupné zahušťování sídelní sítě a koncentrování dříve rozptýlenějších sídelních jednotek si vyžádalo exaktnější vytyčení parcel, tedy přesné rozměření a vytyčení majetkových jednotek v intravilánech sídlišť i v pluzinách.

Hraniční znaky

V popisech hranic se vyskytují jak přírodní, tak umělé mezníky, ale i hraniční body, které sice vytvořily lidské ruce, ale ne s původním účelem hraničního mezníku. Takovými místy bývají například pohřebiště, poustevny, cesty, brody. Mezi přírodní mezníky náležejí vodoteče (včetně pramenů, soutoků, různě široké potoky, říčky a řeky, ale i jezera a bažiny), hory a pohoří, výrazné skalní útvary, mohutné stromy. K umělým mezníkům se řadí zejména stromy označené určitými znameními, původně nejčastěji kosými kříži, dále hraniční kopce navršené z hlíny a kamení a uměle vsazené hraniční kameny. Pod posledními z nich mohly být vloženy „svědkové mezníky“. Některé z těchto typů hraničních znaků přetrvávaly dlouho do novověku, respektive do současnosti (hraniční kameny).

Ochrana hranic

K důležitým aspektům spojeným s hranicemi patří také jejich ochrana. Tu mohly zajišťovat příkopy s valy, stojící na pomezí hraničních znaků, zároveň však tvoří její obranný prvek. Násypy mohly být ještě vylepšeny osazením křovím, ploty či palisádami.

K obraně hranic sloužily i přeseky. Pod pojmem se ale rozumí více jevů, a to zahrazení stezky (nejlépe ve zúženém prostoru tzv. zemské brány) skácením vzrostlých stromů. Ty po odražení nepřátelského útoku mohly být ponechány

¹ Z. SMETÁNKÁ: K ikonografii, s. 319-333; TÝŽ: Legenda, s. 46.

v blízkosti cesty, kde trouchnivější dřevo dále obrůstající křovinami vytvářelo bariéru. Obrana mohla být ještě zesílena zarostlým valem vedoucím podél cesty, stráže tedy mohly být dobře skryty. Přeseka mohla vyhlížet i jako živý plot, jako různě široký pruh křoví a mladých stromků záměrně seřezávaných v různých výškách, aby se při dalším vzrůstu vzájemně proplétaly. S přesekami se setkáváme jednak v souvislosti s obranou států ve starším středověku, později však podobná zařízení potkáváme u měst (na valech ještě před stavbou kamenné hradby, někdy i jako doplněk hradby).

Na různých úrovních byly užívány rozličné formy obrany. Velké říše se chránily pomocí předsunutých prostorů, marek, menší území počínaje sídlišti se dala chránit příkopy a valy či různými typy přesek, na zemské úrovni mohly přeseky chránit jen určité úseky hranic. Postupem doby vznikaly u přechodů hranic stráže a hrady či městské pevnosti. Na úrovni sídel i v jejich nitru se potom lze setkat s ploty (někdy i zídkami) vymezujícími a současně chránícími majetky.

Právo a obřady

K vymezení prostoru se od prehistorie váží zvyky, později zajišťující i právní nároky na vytyčené území. Starým obyčejem, sahajícím nejméně k etruské době, je vyoraní brázdy kolem budoucího sídliště. Známý je z legendárního založení Říma, ale setkáváme se s ním i ve středověku. Prvotní brázda měla chránit budoucí sídliště před vnějšími špatnými silami, zároveň šlo i o oddělení dvou prostorů s odlišnými jurisdikcemi. Brázda byla postupem času nahrazena příkopem a valem, v další fázi mohlo dojít ke stavbě městských hradeb z kamene.

Postupně se profesionály ve vyměřování a vytyčování parcel ve středověku stávali lokátoři. Zprvu asi sami rozměřovali určené území pro budoucí sídliště, v době kolonizačního boomu, kdy jeden lokátor měl založit více osad, město či osídlit újezd, se lze domnívat, že sám především dohlížel na práce, na které si najal několik měřičů.

Obřad vytyčování hranic lze obecně rozčlenit do několika fází: objezd či obchůzka hranic, stanovení hraničních znaků včetně jejich označení (vytesání křížů, sypání kopců apod.), skládání přísah na nejdůležitějších místech a na závěr sepsání průběhu hranic.

S rituály a obětí bylo spojováno i zasazení mezníku či ukazování a kontrola hraničních značek při komisionálních obchůzkách zvaných v pramenech *circumitio*. Hranice se tak obcházely jednak při pravidelných kontrolách mezníků, kromě nich při sporech o hranice nebo prodeji majetků. V českých zemích je známý zvyk výprasků na pamětnou, v alpských zemích se setkáváme s podobným rituálním taháním za uši. Dalším rozšířeným zvykem doloženým již v antickém Římě bylo vsazování „tajných svědků“ pod mezníky. Tito „svědkové“ v případě sporu svědčili pro pravost konkrétního hraničního znamení.

Při řešení hraničních sporů bývali nejprve zvoleni rozhodčí, jimž potom sporné strany předkládaly své listiny a ukazovaly jim mezníky. Arbitři potom vyslychali svědky, kteří předtím přísahali „v hrobě“, a nakonec rozhodovali při.

Při teoreticky každoročním obcházení hranic (*circumitio*), konajícím se zpravidla na začátku jara v mezidobí mezi zasetím a dalšími polními pracemi, v době, než příroda zaroste vegetací, se kolektivně kontrolovaly mezníky, zda jsou na svých místech a zda nejsou porušené. Zároveň se tak předávala paměť o průběhu hranic mladší generaci. Kromě „pardusů“ mohly děti dostávat i peníze „na památku“, jak je doloženo z mladšího období. S obchůzkami se potom pojí také slavnostní „doušky“, dosvědčené i z jiných částí střední Evropy.

Vymezení Čech a Moravy vůči vnějšku

Zemská hranice Čech je oproti jiným pevná a stálá, za což vděčí skutečnosti, že její velkou část tvoří hřebeny zalesněných hor, znesnadňujících odtržení příhraničních regionů, ale i trvalejšímu připojení území ležících vně české kotliny. „Země obklopená horami“ je traktována jak v kronikářských dílech počínaje Kosmou, tak zobrazována na starých mapách středověkého i raně novověkého původu. Čechy obklopené pohraničním hvozdem ukazuje i Klaudyánova mapa ze sklonku jagellonského období, vycházející ze starších předloh a tabulek.

Za nejstabilnější část zemské hranice lze považovat její severní stranu, tvořenou nejvyššími pohořími táhnoucími se od Jizerských hor přes Krkonoše až po Orlické hory. Přes tuto hradbu vytvořenou přírodou procházelo nejméně spojnic. Větší množství cest vedlo přes Šumavu a Krušné hory, kde pak bylo více nutné střežit tyto přechody. Specifické postavení potom měla Českomoravská vrchovina, rozprostírající

se na pomezí zemí spojených v jednom státním útvaru pod vrchní vládou pražského knížete a později krále.

Citlivými místy na hranicích byly zejména hraniční přechody, které bylo nutno střežit například zemskými branami, přesekami, strážišti či hrady. Neuralgickým místem bylo i západočeské Sedlecko, kde na konci 12. století hrozilo jeho připojení k říšskému Chebsku, na Vitorazsku a Landštejnsku hranicí posunovaly kolonizační aktivity z rakouské i české strany.

Někdy se střídaly přechodné správy sousedů v jakémisi „nárazníkovém“ pásmu. Nelze proto hovořit o jednoznačné správně politické příslušnosti Donínska, Budyšínska či Kladska. Ve 12. a 13. století byly v labském levobřeží opevnovány některé hrady a pevnosti, z nichž některé sloužily i jako vězení příbuzných knížete, ve 13. století zde pak byl vybudován hrad Königstein, sloužící jako opora na území Donínska i jako nástupní bod pro další expanzi hlouběji do Donínska i Míšeňska. O Budyšínsko usilovali jak čeští tak míšeňští panovníci, území se zároveň otevíralo i do Slezska. V české moci se nacházelo od poloviny 12. do poloviny následujícího století, později bylo ovládnuto Lucemburky, integrální součástí Čech bylo Žitavsko, upevňující své vztahy k Čechám majetkovými vztahy Ronovců. Také Kladsko, obkroužené spolu s Broumovskem horami, procházelo střídavými správami českých a polských panovníků. Ve 13. století pronikalo osídlení z Čech, bylo i pokládáno za integrální součást Čech (církevně náleželo k pražské diecézi). Od Kladska se díky aktivní kolonizaci břevnovského kláštera vydělilo Broumovsko.

Morava vykazuje odlišné geografické danosti než Čechy. Pouze na severovýchodě ji ohraničují výrazné horské masivy, na západě se s Čechami dělí o Českomoravskou vrchovinu. Méně zřetelně se rýsují její hranice na severu, jihovýchodě a jihu. Již od pravěku byla Morava tranzitním regionem, od severu k jihu jí procházela tzv. Jantarová stezka sledující tok řeky Moravy.

Moc velkomoravských vládců sahala až k Dunaji. Po vpádu Maďarů upadala jihomoravská centra, na přelomu tisíciletí spolupracovali Moravané s Boleslavem Chrabrým, koncem druhého decennia 11. století se Morava stala součástí přemyslovských Čech. Z jihu se však rozpínala babenberská Východní marka, jižní hranice Moravy se posunula a ustálila na řece Dyji. Od poloviny 11. století zde

vznikaly na moravské i rakouské straně hrady, chránící dyjskou hranici. Východní hranice Moravy tvoří hřebeny Beskyd a Bílých Karpat, na jihovýchodě pak leží „nárazníkové“ lucké pole, nacházející se mezi Moravou a Váhem. Na „území nikoho“, které si nárokovala uherská i moravská strana, se během 13. století osidlovalo z obou stran, na moravské straně vznikly obranné městské pevnosti Uherské Hradiště a Uherský Brod. Ani severomoravská hranice nebyla dlouho jednoznačná, moc českých panovníků jistě sahala k Jeseníkům. Za nimi se však mísily nároky Přemyslovců a olomouckých biskupů na jedné a vratislavských biskupů na druhé straně. Situaci komplikuje otázka teritoriální náležitosti Holasicka, pozdějšího Opavska. Pomezí Čech a Moravy, spojených jedním panovníkem, pokrývala lesnatá vrchovina, prostupná dvěma hlavními spojnicemi. Původní hranice pravděpodobně respektovala labsko-dunajské rozvodí, v průběhu kolonizace se v některých úsecích odklonila.

Ačkoliv Čechy nepotřebovaly budovat silné hraniční opevnění po celém svém obvodu, neboť jim značnou ochranu poskytovala zalesněná horská pásma, v exponovaných polohách se to ukazovalo jako nezbytné. Zranitelné bývaly hlavně průchody dálkových cest, místa, kde hradba hor nebyla tak výrazná nebo lesní pásmo bylo zúženo kolonizací. Přesto nechyběly případy, kdy nepřátelské vojsko obešlo přeseku nebo vtrhlo do vnitrozemí nečekanou stezkou. To se podařilo polskému vojsku pod vedením Boleslava III. Křivoústého roku 1110; vpád byl navíc načasován k svátku sv. Václava. Zřejmě to nebyla náhoda, v polském exilu tehdy dlel Soběslav Přemyslovec, znalý jak zvyků obyvatel, tak i obrany země a zřejmě i jejího terénu.

U vstupů do země se nacházely zemské brány, důmyslná zařízení k obraně hranic, která mohla být v případě ohrožení zatarasena stromy pokácenými korunami směrem k nepříteli. Býval to úzký průchod pomezním pralesem s nestálým opevněním, který bylo nutno jednak střežit, jednak udržovat jeho průchodnost. V blízkosti zemských bran mohla být přeseka i trvalým obranným zařízením tak, že padlé či pokácené stromy byly ponechány osudu, trouchnivěly a stávaly se živnou půdou pro křoviny a nové stromky. Nejspíše takovouto přeseku, zpevněnou novým „zarúbením“ mělo roku 1040, ovšem se značnou námahou, obejít vojsko římského krále Jindřicha III. válčího s Břetislavem I.

O strážích při hranicích země, často na vrcholech kopců s dalekým rozhledem, existují zmínky z 12. století. Jejich úkolem bylo hlídat cestu a na příkaz panovníka

zamezovat vstupu do Čech či odchodu ze země. O rozšíření stráží svědčí i množství toponym.

V polohách, kde hustě osídlená území navazovala na pomezí hvozdu, nebo tam, kde chyběla dostatečná přírodní překážka či při dlouhodobé hrozbě útoků bývaly zřizovány pohraniční pevnosti a hrady. Podléhaly dohledu hradeckého správce, jak ukazuje příklad bílinského kastelána Mstiše, zajišťujícího obranu krušnohorských průsmyků. Systém pevností se vyvinul v často ohrožovaném východočeském Hradecku. Ochranu si vyžadovalo množství cest procházejících Šumavou; pro 11. století jsou zmínky o přesekách a zemských branách, v následujícím věku o pohraničních hradech Tachovu a Přimdě, jejich budování a přestavbách, později zde vystupují Chodové, privilegované civilní obyvatelstvo usídlené u hvozdu na Domažlicku, Přimdecku a Tachovsku. Také na jihomoravské hranici se vyvinulo několik pásů obranných pevností, pozornosti nešla ani severní a jihovýchodní hranice Moravy, kde vznikla i pevnostní města.

Zemská hranice mívala zvláštní povahu jakožto neutrální prostor mezi dvěma územími a dohody na ní sjednané se těšily zvláštnímu respektu. Dozvídáme se o sněmech při zemské hranici, o setkáních panovníků na pomezí, svatbách panovníků či jejich potomků či o předávání poselstev mezi doprovody.

Typologie středověkého hraničení a vymezení prostoru

Bilance různých typů hraničení a prostorového vymezení naznačuje, jak rozdílně, ale zároveň s využíváním stejných či podobných prostředků se chovala různá vzájemně odlišná prostředí. Nezaměnitelná a nezbytná bývala zkušenost a znalost místních lidí, kteří se dobře orientovali nejen přímo ve svém okolí, ale po předcích znali citlivé úseky v terénu, zvláště tam, kde příroda nenabízela mnoho výrazných hraničních bodů. Jejich výpověďmi se řídily rozhodčí komise, rozhodné slovo mívali „sousedé“ a místní pamětníci. Dálo se tak při koupích, prodejích či při vytyčování nových územních a majetkových jednotek, panství, klášterství, újezdů, lesů aj. Větší důraz na přesnost vymezení přicházel spolu s kolonizací (vytyčování sídlišť) a rozvojem hornictví, zde lze počítat s jistou profesionalizací ve vyměřování intra- i extravilánů.

Studium hranic a hraničení je časově i prostorově neomezené, lze je tedy zkoumat od pravěku až po současnost, a to v různých oblastech, i obecně, z různých úhlů pohledu a v rozličných aspektech. Proto je možné je dále rozšiřovat, například směrem k detailnějším výzkumům určitých částí hranic jakéhokoli typu včetně terénního průzkumu a hledání konkrétních hraničních znaků, i pomocí leteckého snímkování či laserového skenování či starých map. Dalším směrem je možnost zkoumání římských hranic, což posunuje studium hraničení dále do minulosti. Možné jsou i výzkumy od středověku dále do novověku, a to i s využitím předmoderních i moderních kartografických děl či přímo zkoumání vztahu „hraničních map“ k detailním mapám stabilního katastru. Z novověku je také dochováno větší množství zpráv o hraničních rituálech, spojujících v sobě právo a etnografii. Specifickým směrem může být zkoumání delimitačních listin, vedoucí až k modernímu vytyčení hranic současných států či katastrů obcí. Dalšími samostatnějšími tématy může být výzkum obrany hranic či bádání o hraničních znacích v průběhu staletí.

Studium hranic a hraničení se tak stává další disciplínou, využívající metod a zkušeností spřízněných oborů. Přináší to větší nároky na vzájemnou komunikaci mezi obory i na studijní vybavenost, neboť do takto chápané hraniční problematiky se zapojují výsledky historické geografie, dějin středověkého osídlení, archeologie, kartografie, toponomastiky a historické topografie, dále historie správního a církevně správního vývoje, dějin umění, vojenství, kastelologie a případně i dalších oborů a disciplín.

Výběr z pramenů a literatury k hranicím a hraničení ve středověku

Prameny

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197). Ed. G. FRIEDRICH, Pragae 1904–1907; II. (1198–1230). Ed. G. FRIEDRICH, Pragae 1912; III.1-2 (1231–1240). Edd. G. FRIEDRICH – Z. KRISTEN, Pragae 1942–1962; III.3 (Acta spuria et additamenta). Edd. G. FRIEDRICH – Z. KRISTEN – J. BISTRICKÝ, Olomucii 2000; III.4 (Index nominum et glossarium). Ed. J. BISTRICKÝ, Olomucii 2002; IV.1-2 (1241–1253). Edd. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Pragae 1962–1965; V.1-3 (1253–1278). Edd. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Pragae 1974–1982; V.4 (Prolegomena diplomatica, indices). Edd. S. DUŠKOVÁ – V. VAŠKŮ, Pragae 1993; VI.1 (1278–1283). Edd. Z. SVITÁK – H. KRMÍČKOVÁ – J. KREJČÍKOVÁ – J. NECHUTOVÁ, Pragae 2006; Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297). Ed. D. HAVEL, Brno 2011.

CDSlov. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. (805–1235). Ed. R. MARSINA, Bratislaviae 1971; II. (1236–1260). Ed. R. MARSINA, Bratislaviae 1989.

CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia civitatum Pragensium. Ed. J. ČELAKOVSKÝ, Pragae 1886; II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419. Ed. J. ČELAKOVSKÝ, Pragae 1895; IV.1, Privilegia non regalium civitatum provincialium annorum 1232–1452. Ed. A. HAAS, Pragae 1954.

FRA – Fontes rerum Austriacarum: FRA II.11 – Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde, Teil 1. Hrsg. J. N. WEIS, Wien 1856; FRA II.81 – Die Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld 1111–1892. Hrsg. G. WINNER, Wien 1974.

FRB – Fontes rerum Bohemicarum: Jarloch – Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Pragae 1875, s. 461–516; tzv. Kanovník vyšehradský, in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 203–237; Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 282–303; Letopisy hradištsko-opatovické, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Pragae 1875, s. 386–400; Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 308–335; Vincentius – Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Pragae 1875, s. 407–460; Zbraslavská kronika – Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in: FRB IV. Ed. J. EMLER, Pragae 1884, s. 3–337.

GALLUS ANONYMUS – Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Monumenta Poloniae Historica, Nova series II. Ed. C. MALECZYŃSKI, Cracoviae 1952.

GEOGRAF BAV. – Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. Popis měst a území na severní straně Dunaje (tzv. Bavorský geograf), in: Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Prameny k dějinám Velké Moravy III. Listiny, listy, různé historické texty. Ed. D. BARTOŇKOVÁ – R. VEČERKA, sest. L. HAVLÍK – I. HRBEK – J. LUDVÍKOVSKÝ – S. SEGERT – E. ŠTOLBOVÁ – D. BARTOŇKOVÁ – R. VEČERKA, 2. revid. a rozšíř. vyd., Praha 2011, s. 247–252.

IRM – Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov, z latiny přeložil Petr Přespole roku 1460, k vydání připravil J. Bílek roku 2000, Kutná Hora 2000.

KOSMAS – Cosmae Pragensis chronica Boemorum, MGH SS Nova Series II. Ed. B. BRETHOLZ, Berolini 1923.

KSIĘGA HENRYK. – Księga Henrykowska. Ed. R. GRODECKI, Poznań – Wrocław 1949. (= Biblioteka Tekstów Historycznych, 2)

LICHTENŠTEJNSKÝ URBÁŘ – Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414. Ed. B. BRETHOLZ, Reichenberg – Komotau 1930. (= Sudetendeutsche Geschichtsquellen, Bd. 3)

LISTY ZBR. – Listy kláštera zbraslavského. Ed. F. TADRA, Praha 1904. (= Historický archiv, 23)

- MAIESTAS CAROLINA** – Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, hrsg. B.-U. HERGEMÖLLER, München 1995.
(= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 74)
- MENŠÍK** – Jakub Menšík z Menštejna: O mezech, hranicích, saudu a rozepři mezní i příslušenství jich v Království českém, Codex Iuris Bohemici IV/5. Ed. H. JIREČEK, Praha 1883, s. 148-218.
- MGH** = Monumenta Germaniae Historica: Kosmas, in: MGH SS Nova series II, Berolini 1923; Leges Burgundiorum, in: MGH Legum Nationum Germanicarum 2,1, Hannover 1892; Leges Visigothorum, in: MGH Legum Nationum Germanicarum 1, Hannover – Lipsko 1902; Lex Alamanorum, in: MGH Legum Nationum Germanicarum 5,1, 2. vyd., Hannover 1956; Lex Baiuvariorum, in: MGH Legum Nationum Germanicarum 5,2, Hannover 1926.
- MUB** – Mecklenburgisches Urkundenbuch I (786–1250). Hrsg. von dem Verein für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, Schwerin 1863; II (1251–1281), Schwerin 1864; III (1281–1296), Schwerin 1865; IV (1297–1300, Nachträge und Register zu Band I–IV), Schwerin 1867.
- PASS. URB.** – Die Passauer Urbare. I. Die Urbare des Hochstifts. Bearb. von A. MAIDHOF, Passau 1933.
- PICCOLOMINI** – Piccolomini, Aeneas Silvius: Historia Bohemica. Band 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes. Ed.: J. HEJNIC – H. ROTHE. Köln – Weimar – Wien 2005. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. B. Editionen, 20/1.)
- PUB** – Pommersches Urkundenbuch I. 1 (786–1253). Hrsg. von R. KLEMPIN, Stettin 1868; II.1 (1254–1278). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1881; II.2 (1278–1286). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1885; III.1 (1287–1295). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1888; III.2 (1296–1300). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1891.
- RBM** – Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae II. (1253–1310). Ed. J. EMLER, Praeae 1882; III. (1311–1333). Ed. J. EMLER, Praeae 1890; IV. (1333–1346). Ed. J. EMLER, Praeae 1892; VII. (1358–1363). Edd. B. MENDL – M. LINHARTOVÁ, Praeae 1954-1964.

Literatura

- BAKALA, Jaroslav: Holasické pomezí v 11. a 12. století, in: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií, Brno 2002, s. 53-69 (původní vydání in: Časopis Slezského muzea, řada B, 13, 1964, s. 105-117).
- BÁLEK, Miroslav – UNGER, Josef: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě, Archaeologia historica 21, 1996, s. 429-442.
- BARTKIEWICZ, Kazimierz: Dzieje Ziemi Kłodzkiej w wiekach średnich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977. (= Monografie Śląskie Ossolineum, 28)
- BAUER, Reinhard: Die ältesten Grenzbeschreibungen in Bayern und ihre Aussagen für Namenkunde und Geschichte. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München (=Die Flurnamen Bayerns, 8), München 1988.
- BAUER, Reinhard: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen als Quelle für die Namenforschung, in: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen und Namenforschung, hrsg. v. DEBUS Friedhelm (= Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge, Beiheft 42), Heidelberg 1992, s. 35-60.
- BLÁHOVÁ, Marie: Břevnovské zápisy o osídlení polického újezdu. Příspěvek k problematice pamětních zápisů ve 13. století. Paginae historiae 22/2, 2014, s. 267-272.
- BLÁHOVÁ, Marie: Castrum sub silva situm, nomine Lutomisl. K první zmínce o Litomyšli v Kosmově kronice k roku 981, in: Litomyšl 981–1981. Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000. výročí první zmínky, Praha 1981, s. 13-23.
- BLÁHOVÁ, Marie: Počátky kodifikace zemského práva v Čechách, in: Kultura prawna w Europie Środkowej. Red. Antoni BARCIAK, Katowice 2006, s. 74-83.

- BLÁHOVÁ, Marie: Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu, Praha 1986.
- BOHÁČ, Zdeněk: Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie* 20, 1982, s. 15-88.
- BOHÁČ, Zdeněk: The Share of the Medieval Colonization in the Alternation of the Inland Part of Bohemia during the Feudalism Period, *Historická geografie* 27, 1988, s. 153-172.
- BOHÁČ, Zdeněk: Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech, *Historická geografie* 12, 1974, s. 3-25.
- BOLINA, Pavel: Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrnské provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II), *Časopis Matice moravské* 124, 2005, s. 3-46.
- BOLINA, Pavel: Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí), *Časopis Matice moravské* 122, 2003, s. 343-372.
- BOLINA, Pavel: „Per transversum montis Scalicze“ – k interpretaci pozůstatků starých cest na katastru Dolan u Olomouce ve světle rozhraničovací dohody dolanského kláštera a olomoucké kapituly z roku 1404, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 93-118.
- BOLINA, Pavel: Postupy při kolonizaci: vytyčování újezdů, in: Přemyslovci. Budování českého státu. Edd. P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 384-386.
- BOLINA, Pavel – CENDELÍN, Dušan: Historický přechod pomezí Čech a Moravy u Litomyšle, in: *Historica Olomucensia, Supplementum II*, Olomouc 2014, s. 91-150.
- BRANDL, Vincenc: Staročeské právo mezní, *Právník* 8, 1869, s. 118-127, 155-166.
- BYLINA, Stanisław: Sippamus granicies alias kopcones, czyli o wytyczaniu granic lokalnych, in: S. BYLINA: *Drogi – granice – most*, Warszawa 2012, s. 43-88.
- ČERNÝ, Ervín: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny, Brno 1992.
- DEMANDT, Alexander: Die Grenzen in der Geschichte Deutschlands, in: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*. Hrsg. von A. DEMANDT, 3. Aufl., München 1993, s. 9-31.
- DOBIÁŠ, Josef: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze?, *Historica* 6, 1963, s. 5-44.
- DOHNAL, Martin – ŠÍDA, Petr: Historické způsoby značení pozemkových hranic a problematika tzv. mohylovitých útvarů, *Archeologie ve středních Čechách* 11/2, 2007, s. 635-652.
- FERULÍK, Alois: Hranice domašovského lesa, *Vlastivědný věstník moravský* 18, 1966, s. 106-109.
- FRIEDRICH, Wilhelm: Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation. Abhandlungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien IX/3, Wien 1912.
- FRÝDEK, Miroslav: Mezníky – svědci života starých Římanů, in: *Právní archeologie*, ed. K. SCHELLE, Brno – Ostrava 2011, s. 41-57.
- GRADL, Heinrich: Ein Beitrag zu Grenzbestimmungen in West-Böhmen, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 9, 1871, s. 91-93.
- GRENZEN DES RÖMISCHEN IMPERIUMS. Mainz 2006. (= Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der Antike Welt)
- GRENZRECHT UND GRENZZEICHEN, Hrsg. von K. S. BADER, Freiburg im Breisgau 1940. (= Das Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlichen Volkskunde, 2)
- HARDT, Matthias: Linien und Säume, Zonen und Räume an der Ostgrenze des Reiches im frühen und hohen Mittelalter, in: *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*. Hrsg. von W. POHL – H. REIMITZ, Wien 2000 (= *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, 1), s. 39-56.

- HELMOLT, Hans: Entwicklung der Grenzlinie aus dem Grenzsäume im alten Deutschland, *Historisches Jahrbuch* 17, 1896, s. 235-264.
- CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista: Hranice a meze, 2. rozšíř. vyd., Písek 1913.
- CHALOUPECKÝ, Václav: Česká hranice východní koncem 11. století. Několik poznámek k výkladu t. ř. zakládací listiny biskupství pražského a její konfirmace z r. 1086, *Český časopis historický* 32, 1926, s. 335-342.
- CHARVÁT, Petr: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice a její překračování ve středověkých Čechách – a nejen tam, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 129-140.
- CHARVÁT, Petr: Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému, *Folia Historica Bohemica* 2, 1980, s. 39-76.
- CHLÁDEK, Oldřich: Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice, *Časopis Národního muzea – řada historická* 176, 2007, s. 144-160.
- CHOC, Pavel: Obrana raně feudálních Čech, *Historie a vojenství* 1963, s. 577-610.
- JAN, Libor: Utváření hranice na jihovýchodní Moravě ve středověku, in: XXX. Mikulovské sympozium 2008, Brno 2009, s. 95-104.
- JANECZEK, Andrzej: Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks. *Quaestiones Medii Aevi Novae* 16 (Frontiers and Borderlands), 2011, s. 5-14.
- JANIŠ, Dalibor – ŠENKÝŘOVÁ, Jana: Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 193-202.
- JASPERT, Nikolas: Grenzen und Grenzräume um Mittelalter: Forschungen, Konzepte und Begriffe, in: *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*. Hrsg. K. HERBERS – N. JASPERT (= Europa im Mittelalter, 7), Berlin 2007, s. 43-70.
- JECHT, Richard: Neues zur Oberlausitzer Grenzurkunde. Ihre Entstehung, Ueberlieferung, Zeit, Beziehung zum Mongoleneinfall, Bedeutung für Bestimmung des Gaues Zagost und für Kolonisationsfrage, *Neues Lausitzisches Magazin* 95, 1919, s. 63-94.
- JIRÁSKO, Luděk: Vývoj česko-rakouské hranice na Novobystřicku do 15. století, *Jihočeský sborník historický* 46, 1977, s. 8-24.
- JIREČEK, Hermenegild: O soudu mezním dle práva českého a moravského, *Časopis Musea Království Českého* 32, 1858, s. 171-186.
- JIREČEK, Hermenegild: Vzdělání a osazení pomezí hvozdu, *Pojednání Královské české společnosti nauk* VI/12, 1884, s. 3-36.
- KAPRAS, Jan: Mezní přísaha v českém právu. Příspěvek k dějinám českých ordálů, *Sborník věd právních a státních* 15, 1915, s. 286-298.
- KARP, Hans-Jürgen: Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsäum (= *Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands* 9), Köln – Wien 1972.
- KEJŘ, Jiří: Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké (loketské), in: *Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 11-27.
- KEJŘ, Jiří: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998.
- KIERSNOWSKI, Ryszard: Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej, *Archeologia Polski* 5, 1960, s. 257-289.
- KLABOUCH, Jiří – PROCHÁZKA, Vladimír: Předpisy a obyčeje mezního práva v životě českého venkovského lidu v 17. a 18. století, *Český lid* 43, 1956, s. 158-162.
- KUHN, Walter: Kirchliche Siedlung als Grenzschutz 1200 bis 1250 (am Beispiel des mittleren Oderraumes), in: W. KUHN: *Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln – Wien 1973 (= *Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart*, 16), s. 369-418. (původní vydání in: *Ostdeutsche Wissenschaft* 9, München 1962, s. 6-55.)

- KUCHYŇKA, Vladimír: K historii česko-rakouské státní hranice v oblasti Chlumu u Třeboně a Nové Bystřice, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, 2002, s. 8-14.
- KÜNTZEL, Thomas: Dornröschens Hecken. Landwehren als grüne Befestigungen des Mittelalters, Burgenforschung 2, 2013, s. 147-178.
- KÜNTZEL, Thomas: Stadt und Grenze – die Landwehr der Stadtwüstung Nienover im südniedersächsischen Kontext, Archaeologia historica 29, 2004, s. 167-191.
- KUTHAN, Jiří: Marchegg – město krále Přemysla Otakara II. Časopis Národního muzea v Praze, řada historická 159 – 1990, č. 1-4, Praha 1992, s. 21-39.
- LUFT, Robert: „Alter Grenzen“ und Kulturgeographie. Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder, in: Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme. Hg. von H. LEMBERG (= Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, 10), Marburg 2000, s. 95-135.
- LUKAČKA, Ján: Ohraničovanie majetkových celkov v stredoveku, Archaeologia historica 29, 2004, s. 61-65.
- MARKOVÁ, Markéta: Grenzen und Grenzmarkierung in der mittelalterlichen Natur, Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova 14, 2010, s. 195-203.
- MARKOVÁ, Markéta: Hranice přemyslovského státu, in: Přemyslovci. Budování českého státu. Edd. P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 479-496.
- MARKOVÁ, Markéta: Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku, in: Regiony – časoprostorové průsečíky? Ed. R. ŠIMŮNEK, Praha 2008, s. 98-106.
- MARTÍNEK, Jiří: Fyzická geografie středověkých Čech, Historická geografie 31, 2001, s. 131-159.
- MAUR, Eduard: Chodové. Historie a historická tradice, Praha 1984 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia 90 – 1981).
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Historický vývoj východní Moravy v 10. až 14. století a přínos archeologie k poznání jejích dějin, in: Východní Morava v 10. až 14. století. Edd. L. GALUŠKA – P. KOUŘIL – J. MITÁČEK, Brno 2008, s. 7-39.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Jihomoravská hranice spojující a rozdělující, in: XXX. Mikulovské sympozium 2008, Brno 2009, s. 7-47.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Opevnění města Jihlavy v zrcadle archeologie, in: Forum urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy, Brno 2008, s. 104-121.
- MIŚKIEWICZ, Benon: Studia nad obroną polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym, Poznań 1961.
- MITÁČEK, Jiří: „Campus Lucsko“ – proměny jedné otázky, in: Východní Morava v 10. až 14. století, Brno 2008, s. 155-167.
- NALEPA, Jerzy: Granice Polski najdawniejszej. Prologomena, t. 1: Granica zachodnia, cześć południowa, Kraków 1996.
- NEDOMA, Jan: Spor o meze a přísaha v hrobě, Český lid 11, 1902, s. 236-244.
- NICKLIS, Hans-Werner: Von der „Grenitze“ zur Grenze. Die Grenzidee des lateinischen Mittelalters (6. –15. Jahrhundert), Blätter für deutsche Landesgeschichte. Neue Folge des Korrespondenzblattes 128, 1992, s. 1-30.
- PEŠKOVÁ, Zuzana: Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách, Dějiny věd a techniky 44, 2011, s. 237-260.
- PLAČEK, Miroslav: Proměny přemyslovské pevnostní linie v Podyjí a jejího rakouského pendantu, in: XXX. mikulovské sympozium, Brno 2009, s. 105-122.
- PODWIŃSKA, Zofia: Zmiany form osadnictwa wiejskiego na zimiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

- PROCHÁZKA, Rudolf: *Area ... sive parva, sive magna...* Parcela ve vývoji raného a komunálního města, in: *Forum urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy*, Brno 2007, s. 6-41.
- PRUCEK, Josef: „... meta que vulgo dicitur kopecz“, *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1972, č. 154, s. 8-10.
- RAZÍM, Vladislav: K některým otázkám vymezení hranic středověkého města, *Archaeologia historica* 25, 2000, s. 43-50.
- RAZÍM, Vladislav: K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 141-160.
- REBKOWSKI, Marian: Boundary of a Town and Boundaries in a Town. Spatial Divisions of Chartered Towns in Thirteenth-Century Pomerania in the Light of Archaeological Sources, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 16 (Frontiers and Borderlands), 2011, s. 149-170.
- SEDLÁČEK, August: Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous dolních, *Tábor 1877*.
- SEDLÁČEK, August: Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, Praha 1920 (= *Rozpravy České akademie věd a umění*, třída I, č. 60).
- SEVERIN, Karel – SVITÁK, Zbyněk: Přeseka, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 419-429.
- SCHICH, Winfried: Die „Grenze“ im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991, s. 135-146.
- SCHNEIDER, Reinhard: Lineare Grenzen. Vom frühen bis zum späten Mittelalter, in: *Grenzen und Grenzregionen*. Hrsg. von W. HAUBRICHS – R. SCHNEIDER, Saarbrücken 1994 (= *Veröffentlichungen der Kommission für saarländische Landesgeschichte und Volksforschung*, 22), s. 51-68.
- SCHULTZ, Hans-Dietrich: Deutschlands „natürliche“ Grenzen, in: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*. Hrsg. von A. DEMANDT, 3. Aufl., München 1993, s. 32-93.
- SCHULZ, Jindřich: Hraniční spory mezi Čechami a Moravou od konce 15. do 1. čtvrtiny 17. století, *Sborník prací historických* 6, 1971 (= *AUPO, Historica* 15), s. 45-73.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj česko-moravské hranice do 15. století, *Historická geografie* 4, 1970, s. 52-81.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice na Landštejnsku a Novobystřicku do 2. poloviny 15. století, *Jižní Morava* 4, 1968, s. 93-99.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj českomoravské zemské hranice na Popelínsku a Kunžacku do počátku 17. stol., *Jižní Morava* 5, 1969, s. 66-74.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj zemské hranice na nejhořejším povodí Sázavy a Oslavy do druhé poloviny 13. stol., in: *Sborník prací k sedmdesátinám univ. prof. PhDr. L. Hosáka*, Olomouc 1968, s. 7-15.
- SIEDLUNGSFORSCHUNG. *Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991.
- SLIVKA, Michal: Hranice v mentálním chápaní stredovekého človeka, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 9-35.
- SMETÁNKA, Zdeněk: K ikonografii středověké vesnice, *Archeologické rozhledy* 37, 1985, s. 319-333.
- SMETÁNKA, Zdeněk: *Legenda o Ostojovi*, Praha 1992.
- SMETÁNKA, Zdeněk: *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*, Praha 1988. (= *Památníky naší minulosti* 13)
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v českých zemích*, Praha 1938.
- ŠKABRADA, Jiří – PEŠKOVÁ, Zuzana: K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích, *Dějiny věd a techniky* 39, 2006, s. 163-177.

- ŠLÉZAR, Pavel: Sádky, kopy a „výprask na pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny, *Vlastivědný věstník moravský* 59, 2007, s. 155-161.
- ŠTACHOVÁ, Naďa: Ke sporu hradiského opata Budiše s Albertem z Lešan 26. 11. 1279. Úvaha o zemském právu v období tzv. prvního interregna, in: *Naděje právní vědy 2007*. Edd. V. KNOLL – M. KARHANOVÁ, Plzeň 2008, s. 175-179.
- TABÁŠEK, Oldřich: O vytyčení plužin na hukvaldském panství, *Historická geografie* 25, 1986, s. 97-125.
- TEPLÝ, Jaroslav: Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, *Východočeský sborník historický* 6, 1997, s. 9-32.
- TESNIÈRE, Lucien: Les noms slaves et russes de la frontière, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 30, 1930, s. 174-195.
- TOMEK, Václav Vladivoj: Něco o pomezí země české za nejstarších časů až do prostředka 13. století, *Časopis Českého muzeum* 29, 1855, s. 461-475.
- TURNER, Frederick Jackson: *The Frontier in American History*, New York – Chicago – San Francisco – Toronto – London 1962.
- TYSZKA, Przemysław: O metodzie badań nad średniowiecznymi granicami lokalnymi, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 43, 1995, s. 423-431.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: Česko-saská hranice a její vývoj do chebské mírové smlouvy v roce 1459, in: *Region na hranici*. Edd.: K. KAISEROVÁ – T. VELÍMSKÝ, Ústí nad Labem 2015, s. 13-32. (= *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae Studia historica* 16)
- VELÍMSKÝ, Tomáš: Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989, *Děčín 1991*.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: Trans montes, ad fontes! (Přes hory k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, *Most 1998*.
- WEICHHART, Peter: Territorialität, Identität und Grenzerfahrung, in: *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Hrsg. von P. HASLINGER, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1999, s. 19-30.
- WOCEL, Jan Erazim: O hradištích a branách zemských, *Památky archeologické a místopisné* 8, 1868–69, s. 321-330.
- ZEMEK, Metoděj: *Moravsko-uherská hranice v 10. – 13. století*. (Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy), Brno 1972.
- ZÍBRT, Čeněk: Doušky a snošky, *Český lid* 23, 1914, s. 472-475.
- ZÍBRT, Čeněk: Hranice a meze u starých Čechů, *Český lid* 23, 1914, s. 401-412.
- ZÍBRT, Čeněk: Příklad mezní v hrobu nebo pod drnem, *Český lid* 6, 1897, s. 265-269.
- ZÍBRT, Čeněk: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, 2. vyd., Praha 1995.
- ZÍBRT, Čeněk: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým, Praha 1889.
- ŽEMLIČKA, Josef: K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým, *Historická geografie* 5, 1970, s. 85-97.
- ŽEMLIČKA, Josef: K určování a interpretaci místních jmen ve Fridrichově diplomatárii a dalších edicích, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1-2, Z pomocných věd historických XVI, 2002, s. 539-552.
- ŽEMLIČKA, Josef: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, *Památky archeologické* 65, 1974, s. 419-465.
- ŽEMLIČKA, Josef: Sídlní geografie přemyslovských Čech, in: *České země v raném středověku*. Ed.: P. SOMMER, Praha 2006, s. 74-84.